

УДК 37. 091. 4: 164. 042

Василь Шуляр,
ORCID iD 0000-0001-8643-0105
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри теорії й методики
мовно-літературної та художньо-естетичної освіти
Миколаївський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти
вул. Адміральська, 4-а, 54001, м. Миколаїв, Україна
vasyl.shuliar@moipro.mk.ua

**НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА Й
ІМПЕРАТИВИ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПІГИ**
(за статтею «Грунтовні принципи нормальної школи»)

Школу утворюють діти, що вчаться, і батьки, що віддають своїх дітей до школи.

Яків Чепіга

... визначся в собі сам, переймись усвідомленням морального обов'язку, додержуйся його завжди і всюди, сам відповідай за свої вчинки; дій так, щоб твоя поведінка могла стати всезагальним правилом.

Іммануїл Кант

Автором статті зроблено спробу щодо виявлення педагогічних імперативів спадщини Я. Ф. Чепіги для врахування їх у побудові сучасного освітнього процесу. З'ясовано дефініції до понять «імператив», «види імперативів», «педагогічний імператив», «методичний імператив», «методичний імператив суб'єктів літературної освіти». Автор демонструє, що усвідомлення уроків минулого допоможе вибудувати майбутнє. Один із продуктивних шляхів – дослідження педагогічних персоналій. Серед таких персоналій виокремлено постать Якова Феофановича Чепіги.

Спадщина Якова Чепіги стала предметом розгляду небагатьох дослідників. Спадщину Я. Чепіги досліджували: Лідія Ніколенко, Лариса Березівська, Ольга Сухомлинська та ін.

У статті представлено розуміння поняття «імператив», «екологічний імператив» та запропоновано узагальнювальну таблицю і відповідні дефініції. Визначено види екологічного мислення: наочно-дійове; наочно-образне; словесно-логічне. Учені розставляли акценти по-різному. Ці акценти узгоджуються з позицією Іммануїла Канта: категоричний і гіпотетичний імператив як різні характеристики сторін людського духу, стану, поведінки. Аналіз праць дав можливість вибудувати власне розуміння цих понять. Об'єднувальною для цих двох понять є поняття «норма».

Логіко-семіотична модель «Еколого-етична стратегія формування ноосвітнього ландшафту» відповідає ноологічній стратегії та її елементам (тілесна складова (тіло) – психічна складова (душа) – духовна складова (дух); кордоцентрична стратегія (людина – усесвіт – культура); ноосферно-екологічна стратегія (здоров'язбережувальна складова – природовідповідна складова – екологічна складова). А також узгоджується з «Імперативами Нової української школи» та «Грунтовними принципами нормальної школи» Я. Ф. Чепіги.

Підсумковою працею для Якова Чепіги, де викладено роздуми, ідеї, напрацювання, досвід, став «Проект української школи» (1913). Власне в цьому програмовому документі-праці містяться твердження про запровадження природної школи, яка сприятиме духовному розвитку з урахуванням народної культури; сформульовані основні вимоги до нової української школи. Принципи побудови співпраці з суб'єктами освіти у працях Я. Чепіги та Концепції «Нова українська школа» сповідують людиноцентризм: дитино- й учителицентризм. Співпраця суб'єктів освіти передбачає партнерські стосунки вчителів, дітей, батьків, громади.

Перспективним, на думку автора, є виокремлення зі спадщини Якова Феофановича Чепіги імперативів національного виховання, підготовки вчителя, підручникотворення та ін.

Ключові слова: *види імперативів; екологічний імператив; імператив; методичний імператив; методичний імператив суб'єктів літературної освіти; модель нової української школи; національна школа; педагогічна норма; педагогічний імператив; Яків Чепіга.*

@ Шуляр В. І., 2020

Вступ. Формування системи освіти й обсягу знань, умінь і навичок, моделі компетентностей для різних типів закладів освіти має відбуватися з урахуванням національних і світових надбань. Якщо це відбудеться, тоді можемо сподіватися на вироблення якісних освітніх стандартів змісту освіти, критеріїв досягнень суб'єктами педагогічного процесу. Реалізація означеного буде продуктивною, якщо ми не ігноруватимемо національну спадщину минулого. Для цього важливо вивчати ідеї, погляди, положення, концепції, які залишили для нащадків відомі персоналії педагогіки. Серед них виокремлюється набуток Якова Феофановича Чепіги (Зеленкевича) – педагога, психолога, практика, ученого, громадського діяча (1875–1938), ідеї якого можуть прислужитися розбудові Нової української школи.

Метою розвідки є виявлення педагогічних імперативів спадщини Я. Ф. Чепіги для врахування їх у побудові сучасного освітнього процесу.

Завдання: з'ясування дефініцій понять «імператив», «види імперативів», «педагогічний імператив», «методичний імператив», «методичний імператив суб'єктів літературної освіти»; структурування педагогічних імперативів до проблеми національної школи за працями Я. Ф. Чепіги в

контексті ідей Нової української школи.

Вибудовування моделі Нової української школи стало спонукою до вивчення низки праць відомого вченого – Якова Феофановича Чепіги. Аналіз спадщини педагога з проблеми національної школи взагалі та виховання, навчання зокрема здійснювався для виявлення цілого спектра педагогічних імперативів. Саме вони можуть стати основою орієнтування і науковців, і практиків до конструювання моделей закладу освіти як української національної школи.

Сучасна освіта здійснює серйозні кроки для переорієнтації її суб'єктів співпраці зі «знанневого» до «компетентнісного» підходу. Свідченням цього є ціла низка нормативних документів, які регламентують дії кожного, хто причетний до освіти взагалі та предметної зокрема. Назвемо такі: Закон України «Про освіту» (Відомості Верховної Ради, 2017, № 38–39, стаття 1, п. 15; ст. 12); Закон України «Про загальну середню освіту» (Відомості Верховної Ради, 2020, № 31, ст. 226; зі змінами, внесеними згідно із Законом № 764-IX від 13.07.2020), Рекомендації Європейського парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» (від 18 грудня 2006 року), Нова українська школа: Концептуальні засади

реформування середньої школи (2016), Про затвердження Державного стандарту початкової освіти (№ 87, від 21 лютого 2018 року), Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти (Постанова КМУ від 24 липня 2019 року № 688), Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року (Розпорядження КМУ від 14 грудня 2016 року № 988-р), «Нова українська школа: концептуальні засади реформування середньої школи» (Рішення колегії МОН України № 10 від 27 жовтня 2016 року).

Констатоване буде успішно зреалізованим, якщо науковці та практики осмислять напрацювання педагогів і методистів різних часів. Це важливо нам для розуміння проблеми сучасного стану освіти в конкретних суспільних умовах, стану розвитку дидактики, предметних методик, потреб технологізації освітніх галузей. На сьогодні недостатньо публікацій, які б ґрунтовно, на рівні конкретного аспекту здійснювали вивчення конкретного наукового доробку як окремого ученого минулого, так і сучасності.

Нині, як ніколи, усвідомлення уроків минулого допоможе вибудувати майбутнє. Один із продуктивних шляхів – дослідження педагогічних персоналій. Академік Ольга Сухомлинська зазначає важливість і продуктивність такого шляху як одного з «провідних напрямів історико-педагогічних досліджень, особливо в переломні часи, коли переглядають канони і коли саме персоналія, яку ми виймаємо з небуття, і своїм життям, і своїми ідеями підтверджує рух історії, її мінливість, непередбаченість і вразливість» (Сухомлинська О. В., 2003, с. 46). Свідченням актуальності й необхідності вивчення спадщини минулого є також видання: «Українська педагогіка в персоналіях у двох книгах (за редакцією О. В. Сухомлинської, 2005, кн. 1, 622 с.; кн. 2, 552 с.), «Видатні українські педагоги» (автор-упорядник Л. В. Калуська, 2008, 224 с.).

Спадщина Якова Чепіги стала предметом розгляду небагатьох дослідників. Пересічний освітянин узагалі й учитель зокрема і не чули про цю постать (за нашими спостереженнями та співбесідою – 97 % респондентів). Перше дослідження репресованого Я. Ф. Чепіги (1938) підготовлено Г. Савицькою (1967). Лідія Ніколенко в дисертаційному дослідженні виокремлює такі напрями, за якими вивчалася спадщина Я. Чепіги: концептуальні засади української національної школи (В. Демчук, Ж. Дільченко, І. Зайченко, В. Зорін, А. Невгодовський, О. Сухомлинська), організація і навчання в початковій школі (Л. Березівська, А. Качур, Л. Кондратенко, О. Лучко, Л. Ніколенко, І. Руснак, Г. Савицька, С. Яворська, С. Якименко), педагогічна діяльність (Р. Палійчук, О. Щербакова), моральне виховання дітей (А. Богуш, З. Палух, Н. Побірченко), роль учителя в педагогічному процесі, підручникотворення (Л. Березівська), розвиток освіти дорослих (Н. Кравчун), життєвий шлях (Л. Березівська, С. Болтівець, В. Марочко, О. Сухомлинська) (Ніколенко Л. Т., 2000).

За останні роки з'явилася низка фундаментальних праць, де проаналізовано спадщину Якова Чепіги: Л. Ніколенко «Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги» (Ніколенко Л. Т., 2000), С. Якименко й О. Щербакова «Педагогічні погляди та просвітницька діяльність Я. Чепіги (кінець XIX – початок XX ст.)» (Якименко С. І., Щербакова О. Л., 2014), Н. Богданець-Білоskalенко, монографія «Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги в контексті розвитку історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.)» (Богданець-Білоskalенко Н. І., 2014), Н. Богданець-Білоskalенко «Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги в контексті історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – початок XX ст.)» (Богданець-Білоskalенко Н. І., 2015).

Широковживане у практиці діяльності освітян поняття «імператив» потребує

уточнення: від лат. *imperativus* (владний) – безумовне моральне веління (за Іммануїлом Кантом (Ніколенко Л. Т., 2000); настійна вимога для виконання, яка не терпить заперечень, не допускає вибору (Сухомлинська О. В., 2003). Не в багатьох словниках розкрито етимологію поняття «імператив», довідкова література з педагогіки також недостатньо розкриває це поняття: беззастережна, категорична вимога; веління (Новий тлумачний словник української мови, том 2, 1998, с. 185);

1) наказовий спосіб дієслова, 2) категоричний імператив – в етиці німецького філософа І. Канта безумовне моральне веління, яке нібито притаманне розуму, є вічним і незмінним і покладене в основу моралі, 3) переносно – веління, настійна вимога (С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута, 2000, с. 221);

– повеління, вимога, наказ, безумовний принцип поведінки. Поняття «категоричний І.» уведено І. Кантом як моральний закон. Поняття «категоричний І.» часто вживається для позначення загальноприйнятих моральних вимог сучасності (збереження природи, боротьба за мир тощо) (Гончаренко С. У., 1997, с. 141); не терпящий возражений, не допускающий выбора (Коджаспирова Г. М., 2001, с. 46).

У педагогіці й методиці це поняття майже не представлено, хоча деякі статті мають певну дотичність до предмета обговорення.

Імператив – це об’єктивний чинник, що зумовлює/визначає появу чи/й дотримання явища, процесу, об’єкта з обов’язковими для виконання вимогами. Для розуміння побудови Нової української школи або/і Нової української школи майбутнього: 2030 маємо зважити на спадщину минулих поколінь і розглянути саме поняття «імператив» як теоретико-філософську категорію.

Розумінню названого поняття і визначенню його місця в системі сучасного освітнього процесу прислужаться праці Микити Мойсеєва. Микита Миколайович активно розробляв педагогічні й етичні

проблеми формування нового світогляду для перегляду відносин людини і природи. Ця проблема розроблялася науковцем на основі ідей ноосферного вчення Володимира Вернадського. Формування нового світогляду і виживання людства на планеті взагалі стане можливим, якщо дотримуватися коеволюційного (від лат. *co-* – з, разом та еволюція) підходу. Коеволюція передбачає розвиток біосфери й людського суспільства. Цей процес може розвиватися за декількома сценаріями. Перший – прагнення людини панувати над природою. (за І. Мічуріним: «Ми не можемо чекати милості від природи»). Другий варіант – плазування перед природою («Назад, у природу» – Ж. Руссо). Є третій сценарій: принцип коеволюції («кодекс взаємин» із Природою – М. Мойсеєв).

Для забезпечення третього варіанта людство і світ має слідувати еколого-етичним імперативам. Поняття «екологічний імператив» увів у науковий обіг Микита Миколайович Мойсеєв (кінець 80-х років) як «межу допустимої активності людини, яку вона не має права переступати за жодних обставин» (Мойсеєв Н. Н., 1995, с. 8).

М. Мойсеєв залишив у спадок чітку позицію обрання варіанта співіснування людини і природи:

1. «Люди вже відчули її існування, наближення «забороненої межі» багато вже усвідомлюють як реальність (хоча більшість, зокрема представники гуманітарних наук, таке твердження розглядають як «алармізм» (*надмірна або зайва стурбованість небезпекою, яка не настільки значна, як видається «алармістам»* – прим. наша) – їм видається, що ця межа лежить за горизонтом)».

2. «І я не бачу будь-яких непереборних складнощів у розробленні «кодексу взаємин виду *Homo sapiens* із рештою планетарного біоценозу», точніше системи заборон, що спрямовують людську активність у певне русло» (Мойсеєв Н. Н., 1994, с. 132).

Екологічний імператив вимагає зміщення акцентів на етичні норми, щоб відно-

вити рівновагу між людиною і біосферою: Томас Беррі («...етика людини є похідною від екологічного імперативу; ... основна етична норма полягає у забезпеченні процвітання спільноти та кожної окремої людини в ній»); Г. Грін («Нам потрібні закони, що визначають права інших, окрім людини, складників біосфери Землі, та етика, що дає людським спільнотам кодекс правил щодо взаємодії з природним середовищем»); Юрген Габермас («Моральні заповіді є категоричними (безумовними) імперативами, що формулюють важливі норми, або імпліцитно мають до них певне відношення.

Імперативний сенс таких заповідей полягає у їхній незалежності від суб'єктивних цілей та уподобань») (Шпильова Ю. Б., Ільїна М. В., 2017, с. 8–9). Тому етичні цінності перебувають у полі гіпотетичних, а моральні – категоричних цінностей.

Маємо зважити й на дослідження українських учених та їхні погляди і позицію щодо еколого-етичної стратегії розвитку суспільства взагалі й освіти зокрема. Сталий розвиток суспільства за означеною стратегією буде забезпечено, якщо ми врахуємо ключові чинники, які подано в узагальнювальній таблиці:

Таблиця 1

ЕКОЛОГІЧНИЙ ІМПЕРАТИВ У ВИЗНАЧЕННЯХ

Учений	Екологічний імператив	Джерело
Ярослава Столярчук	... екологічні імперативи – це обов'язкові, об'єктивно зумовлені принципи екологічної поведінки, напрями, форми і методи господарювання, механізми, інструменти і засоби їхньої реалізації, що мають обов'язковий характер, використовуються в межах створюваного правового поля та відображають суспільні інтереси (с. 273)	Глобальні асиметрії економічного розвитку. – К. : КНЕУ, 2009. – 302 с.
Юрій Туниця	... екологічний імператив передбачає запровадження нового способу господарювання, наближеного до законів природи, раціональне використання, превентивну охорону і своєчасне відтворення якості умов природного життєвого довкілля та природних ресурсів (с. 146)	Екологічний імператив сталого розвитку регіонів України: в пошуках чинників консолідації суспільства // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21, 19. – С. 146–156
Микола Дробноход	... екологічний імператив – це нагальна потреба дотримуватися законів природи, розуміти й безперечно сприймати вимоги й обмеження, що визначаються цими законами в усіх сферах життєдіяльності людини включно із здоровим способом її життя (с. 48)	Екологічний імператив та його виміри // Освіта і управління. – 2004. – Т. 7. – № 2. – С. 47–59

<p style="text-align: center;">Георгій Білявський</p>	<p>...екологічний імператив – звернена до людства вимога (подібна до закону моральної категорії) обмежити і зупинити згубне для природи господарювання й у своїй діяльності враховувати антропогенний тиск на довкілля й екологічну витривалість біосфери. Це дотримання всіх екологічних правил і вимог, обмежень і заборон, чинних і таких, що можуть виникнути в майбутньому, насамперед збалансованість виробництва з природою, співіснування техносфери й біосфери згідно з концепцією збереження та відтворення останньої</p>	<p>Екологічний імператив розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://studopedia.su/8_60063_ekologichniy-imperativ-rozvitku.html</p>
<p style="text-align: center;">Юлія Шпильова</p>	<p>...під екологічним імперативом слід розуміти систему формальних і неформальних вимог, правил, норм, що регулюють антропогенну діяльність та впливають на зміни в навколишньому природному середовищі (с. 10)</p>	<p>Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент. – 2017. – Вип. 24 (1). – С. 8–11</p>

Джерело: складено автором самостійно

Реалізація еколого-етичної стратегії в системі освіти взагалі та для розуміння екологічних імперативів зокрема передбачає формування визначеного екологічного мислення. Інтерпретацію цього положення подаємо за працями Мирослави Філоненко (Філоненко М. М., 2004, с. 176–183).

Екологічне мислення потрібно розглядати як пізнавальну функцію суб'єкта. Воно визначається змістом і напрямом домінантних відносин людини й екологічної дійсності. Поняття «екологічне мислення» розуміємо як процес опосередкованого й узагальненого відображення людиною предметів та явищ екологічної дійсності в їхніх істотних екологічних зв'язках і еколо-

гічних відношеннях.

Види екологічного мислення: наочно-дійове; наочно-образне; словесно-логічне.

Під час екологічного наочно-дійового мислення мисленнєва задача розв'язується безпосередньо в процесі діяльності. Саме так починається розвиток екологічного мислення в дитини. Наочно-дійове екологічне мислення дитини містить зазвичай зовнішні дійові спроби. Воно розвивається в зв'язку з оволодінням предметною діяльністю, у процесі якої дитина засвоює засоби використання предметів і екологічні відношення між предметами, можливості впливу одного предмета на інший.

Виникненню наочно-образного екологічного мислення передують нагромадження досвіду практичних дій, яке протікає за допомогою образів. Дуже важливим у цьому процесі є виникнення в екологічному мисленні дитини так званої знакової функції – розуміння того, що певні речі та дії можуть використовуватися для визначення інших, служити їхніми заміниками. Особливо важливим є те, що наочно-образне екологічне мислення у школярів ще безпосереднє і тісно пов'язане з їхнім сприйманням.

Словесно-логічне – це мислення, що втілюється в поняттях, логічних конструкціях (судженнях, умовиводах) і характеризується застосуванням мовних засобів.

Усі наведені вище види екологічного мислення неодмінно співіснують в особистості людини, взаємодоповнюючи один одного. Залежно від конкретної мети екологічної діяльності й задачі, що розв'язується, той чи інший тип екологічного мислення може домінувати. Констатоване подаємо узагальнювальною таблицею (рис. 1):

Рис. 1. Екологічне мислення та його види

Джерело: складено автором самостійно

Аналіз названих праць засвідчує, що вчені розставляли акценти по-різному. Ці акценти узгоджуються з позицією Іммануїла Канта: категоричний і гіпотетичний імператив як різні характеристики сторін людського духу, стану, поведінки. Імператив у його розумінні – це правило, що містить об'єктивний примус до вчинку певного виду. Категоричний імператив – безумовний моральний припис щодо поведінки людини як розумної істоти. Гіпотетичний імператив – вимоги, яких слід дотримуватись як із можливою/необхідною умовою для досягнення поставлених цілей. На-

приклад, вимога «бути компетентним» є для педагогічного працівника гіпотетичним імперативом, бо «компетентність» не є самоціллю й самоцінністю, а засобом для професійного виконання свої обов'язків. Гіпотетичні імперативи є цілком прийнятні, визнані професійним колом і не суперечать інтересам фахівців освітньої галузі. Гіпотетичні імперативи можемо ще називати диспозитивними (поняття з галузі права) або регулятивними.

Отже, **категоричні імперативи** – це норми й приписи, які безпосередньо визначають професійну поведінку педагогів

або суб'єктів освітнього процесу взагалі і не можуть бути змінені на власний розсуд. **Гіпотетичні імперативи** – це норми і приписи, що діють лише тоді, коли суб'єкти освітнього процесу домовляються між собою про інший порядок урегулювання стосунків між суб'єктами/об'єктами співпраці як обов'язкові.

Об'єднувальним для цих двох понять є поняття «норма». Норма – відправна точка будь-якої системи. Норма (лат. *norma* – дослівно «косинець», у переносному значенні – «правило») – регулятивне правило, яке вказує межі свого застосування; відповідає чомусь типовому або звичайному. Норма як деяке ідеальне утворення є умовним позначенням об'єктивної реальності, деякий середньостатистичний показник, який характеризує реальну дійсність, але не міститься в ній. Норма передбачає таке поєднання особистості і соціуму, коли вона безконфліктно і продуктивно виконує провідну діяльність, задовольняє свої основні потреби, відповідає при цьому вимогам соціуму згідно з віком, статтю та психосоціальним розвитком. Норму визначаємо як «узаконене встановлення», «обов'язково прийнятий порядок», «чітко визначена міра».

Робочий варіант визначення подаємо в такому варіанті: **педагогічна норма** – це чітке й загальновизнане правило поведінки суб'єктів освітнього процесу, що регулюється нормативно-правовими документами та домовленостями між громадськими або/і науковими організаціями/товариствами через узгодженість педагогічних дій, консенсус їхніх положень і визначається ними як обов'язкове. Запропоноване визначення містить складові категоричних і гіпотетичних імперативних норм.

Інтерпретацію поданих вище понять здійснюємо за імперативами, які свого часу виписані Іммунаїлом Кантом (Кант І., 2004, с. 22):

1) *«...дій тільки відповідно до такої максими, керуючись якою водночас можеш*

побажати, щоб вона стала загальним законом»;

2) *«...дій так, щоб ти завжди ставився до людства й у своїй особі, і в особі всякого іншого так само, як до мети, і ніколи не ставився б до нього тільки як до засобу»;*

3) *«... діяти так, аби «максима волі однієї конкретної людини могла стати загальним законом»;*

4) *«Стався до людей (у своїй особі або в особі інших) завжди як до мети і ніколи – як до засобу».*

Необхідно зважити ще й на те, що нині в практичній діяльності, наприклад, учителів літератури, трапляються факти порушення методики викладання або вивчення того чи іншого питання. Т. Бугайко, Ф. Бугайко звертали увагу на те, що ініціатива, творча думка мають поєднуватися «... із суворою методичною дисципліною» (Березівська Л. Д., 2006, с. 25–26). Є. Пасічник налаштовував кожного, що «... усяка творчість, включаючи й побудову уроку, повинна бути підпорядкована певним науковим закономірностям» (Чепіга Я. Ф., 2006, с. 25–28).

Щоб мати такі «наукові закономірності», необхідно їх чітко виписати для суб'єктів літературної освіти.

Методичний імператив у нашому розумінні – це сукупність умов взаємодії суб'єктів уроку/заняття літератури, порушення яких не забезпечить досягнення планованого кінцевого результату професійно-фахової (для вчителя-словесника) й читацької (для учня-читача) діяльності.

Методичний імператив суб'єктів літературної освіти – це загальнозначущі моральні приписи для кожного суб'єкта професійно-фахової й читацької діяльності, які повинні мати універсальний характер, поширюватися на всіх і спонукати до дії, фасилітативної співпраці її партнерів. У кінцевому підсумку виконання методичних приписів забезпечить дотримання соціальних вимог до суб'єктів літературної

освіти, створить умови кожному для вияву свого креативу. Спільно вибудована система принципів, правил, норм поведінки і їх беззаперечне дотримання та виконання гарантуватиме досягнення мети літературної освіти. Унормований методичний простір лише сприятиме синергію кожного суб'єкта спрямувати у стійкий стан розвитку, саморозвитку, за чіткими правилами вибудовувати свою траєкторію успіху (Чепіга Я. Ф., 1913, с. 36–37).

Методичний імператив поділятимемо (за філософами, юристами, соціологами) на гіпотетичний (відносно визначений) і категоричний імперативи. Імперативна норма (абсолютно визначена) – це категоричний методичний припис, що має обов'язковий характер і безпосередньо визначає поведінку суб'єктів літературної освіти, не надаючи можливості обрати варіант поведінки. Імперативну норму потрібно виконувати так, як указано в такій нормі; сторони не можуть відступати від правила, означеного нормою. Диспозитивна норма (відносно визначена) дає сторонам право вибору професійно-фахової (для вчителя літератури) та літературної (для учня-читача) діяльності, яким чином установити для себе узгоджені правила співпраці для досягнення кожним свого результату; суб'єкти можуть відступати від правила, указанного в диспозитивній нормі, цим самим виявляючи свій креативний потенціал.

Узагальнюючи імперативи, пропонуємо **еколого-етичні імперативи для суб'єктів освітнього процесу** в такому варіанті:

1. Дій, сприймаючи світ дитини завжди як мету і ніколи – як засіб.
2. Дій таким чином, аби забезпечити життєдіяльність дитини в ноосвітньому середовищі.
3. Дій, зважаючи на всіх інших суб'єктів освітнього процесу як рівноправних партнерів із рівними життєвими і ціннісними нормами.
4. Будь співвідповідальним за те, аби

всі суб'єкти освітнього процесу могли себе зреалізувати, досягаючи свого результату.

5. Дій тільки з максимом на підставі реальної згоди з іншими суб'єктами освітнього процесу, щоб результати задовольняли інтереси кожного окремого учасника і були прийняті всіма без примусу.
6. Дій так, щоб аргументи, рішення, дії твої були прийняті освітянською спільнотою як норма.
7. Дій так, щоб внесок у реалізацію ідей і моделі української школи майбутнього не породжували агресію й формалізм.
8. Дій так, щоб наблизитися до визнання діалогу як основи партнерської співпраці всіх суб'єктів освітнього процесу.
9. Дбай про аргументи й прийняття таких управлінських рішень, які б забезпечили високий рівень культури комунікування між усіма суб'єктами освітнього процесу.
10. Дій так, щоб результати твоєї діяльності узгоджувалися з еколого-етичною стратегією співпраці суб'єктів освітнього процесу з метою появи ЛЮДИНИ ДУХОВНОЇ.

Вивчені праці, проаналізовані матеріали, проінтерпретовані поняття дають можливість запропонувати логіко-семіотичну модель «Еколого-етична стратегія ноосвітнього ландшафту», яка узгоджується з освітніми стратегіями, які вибудував і описав автор у низці праць.

Логіко-семіотична модель «Еколого-етична стратегія формування ноосвітнього ландшафту» відповідає ноологічній стратегії та її елементам (тілесна складова (тіло) – психічна складова (душа) – духовна складова (дух); кордоцентрична стратегія (людина – усесвіт – культура); ноосферно-екологічна стратегія (здоров'язбережувальна складова – природо-відповідна складова – екологічна складова)

Рис. 2. Еколого-етична стратегія формування ноосвітнього ландшафту

Джерело: складено автором самостійно

(рис. 2).

Логіко-семіотична модель «Еколого-етична стратегія формування ноосвітнього ландшафту» узгоджується з «Імперативами Нової української школи» та «Ґрунтовними принципами нормальної школи» Я. Ф. Чепігі:

Імперативи Нової української школи

1. Кожна дитина – неповторна, наділена від природи унікальними здібностями, талантами та можливостями (с. 14).

2. Місія нової української школи – допомогти розкрити та розвинути здібності, таланти і можливості кожної дитини на основі партнерства між учителем, учнем і батьками (с. 14).

3. Учні залучатимуться до спільної діяльності, що сприятиме їхній соціалізації та успішному перейманню суспільного досвіду (с. 15).

4. У навчанні будуть ураховані вікові

особливості фізичного, психічного і розумового розвитку дітей (с. 18).

5. Нова українська школа буде розкривати потенціал кожної дитини.

6. Реформа передбачає суттєву зміну структури середньої школи, щоб максимально врахувати фізичні, психологічні, розумові здібності дитини кожної вікової групи (с. 20).

7. Вільну людину може сформувати лише вільна особистість (с. 25).

8. Вільному розвитку сприяє творче середовище. Зміні підлягають фізичне просторово-предметне оточення, програми та засоби навчання (с. 28).

«Ґрунтовні принципи нормальної школи» (Чепіга Я. Ф., 2006)

с. 25

1. Щоб задовольнити потребу народу в правдивій освіті, школа повинна бути справді народною.

2. Коли школу буде створено самим народом, його ініціативою і творчістю, то вона матиме всі особливості народу, його побуту, звичаїв, його духовного обличчя, а тому, будучи народною, вона буде і національною.

3. ... народна правдива школа може бути створена тільки в душі нації, її мови, її історії, звичаїв, її переказів, її культури, її духовної творчості, і тільки така школа не відірве дитину від її дійсного ґрунту, тільки тоді не буде дитина пересаджена на чужий її природі ґрунт.

с. 26

4. ... школа повинна створитись на законах природи людини, повинна бути природною.

5. Школа ... повинна будуватись на законах природи, бути живою і активною, як сама природа.

6. ... школа повинна направляти на

користь цього природного розвитку, а не шкодити його, затримуючи штучними заходами.

с. 27

7. Нормальна народна школа «повинна забезпечувати волю дитини, повинна бути вільною».

8. Природною прикметою людини є вільна дія. На вільному виборі праці будується нормальна школа.

9. Воля у навчанні так само потрібна, як воля нормального і гармонійного життя людини.

10. Школа повинна керувати дитиною єдиним природним засобом – волею.

11. Дитина «може нормально розвиватись в школі тільки при правдиво і добре направленій волі».

12. У вільному виборі дитина завше шукає реальні образи: образи ці становить у дитинстві майже все її духовне життя.

Рис. 3. Модель національної української школи як «вільного дитячого розвитку природничих здібностей» за Яковом Чепігою

Джерело: Складено автором самостійно

Витоки ідеї Я. Чепіги про забезпечення «вільного дитячого розвитку природничих здібностей» у національній українській школі стануть зрозумілими, якщо звернемося до фактів із життя Я. Ф. Чепіги (Богданець-Білоskalенко Н. І., 2014; Богданець-Білоskalенко Н., 2013, с. 27–31).

Яків Зеленкевич (прізвище по батькові) хоч і народився в сім'ї паламаря, але Чепіги мали давнє запорізьке коріння по материній лінії. І це мало вплив на формування особистості хлопця. Потім навчання в Новобузькій учительській семінарії, де мав однокласників, які вже були зорієнтовані на національну ідею взагалі та народної української школи зокрема. Серед них – однокурсник, а потім і друг, долі яких тісно переплітатимуться, – Спиридон Черкасенко. Обидва земляки – старанні семінаристи, патріотично зорієнтовані. Після завершення навчання обидва практикували в закладах освіти Донбаського регіону. Я. Чепіга та С. Черкасенко були активними учасниками національно-патріотичного руху відродження нової української школи. Діяльність Я. Чепіги, С. Русової, С. Черкасенка та їхня співпраця сприяли розвитку системи освіти в Україні на національній стратегії.

У період національної розбудови в Україні (1917–1918) Я. Чепіга разом із С. Русовою, С. Черкасенком, О. Музиченком та ін. очолює рух за створення національної школи. Саме вони стояли біля витоків нової держави й української школи. Життя багатьох із них, на жаль, склалося трагічно. Вони й нині є втіленням і взірцем українського національного патріотизму, служіння народові. Їхня жертвність в ім'я національної ідеї, заради утвердження української державності може слугувати прикладом для нинішніх лідерів та очільників держави.

Науково-педагогічний світогляд Я. Ф. Чепіги, його формування і розвиток відбувався під значним впливом перспективної української та зарубіжної педагогічної думки. Значущий вплив мав педагогічний часопис «Світло» (виходив із вересня

1910 року). Саме колектив журналу та автори ставили за мету підготувати підґрунтя для побудови моделі української школи майбутнього. «Проект української школи», запропонований Я. Чепігою у вереснево-грудневому випускові «Світла» (1913), репрезентував конкретну програму освіти в новій українській школі. Ситуація була не на користь упровадження основ цього проекту, але ідеї і складові прислужилися розбудові національної освіти у 1917–1920 роках.

Означений період був періодом різких змін влад і стратегій розвитку держави, що мало відбиток у системі шкільної освіти. Яків Чепіга займає принципову позицію, не погоджується зі шкільною політикою Гетьманату. У лютому 1919 року Київ тимчасово окупований більшовиками: Я. Чепіга виступає проти денационалізації школи, проти моделі на російський зразок. Позиція Якова Чепіги прозора і чітка: єдина трудова народна школа; трудова вільна школа; народна, національна, природна, вільна, реалістична як частина народного організму (Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф., 2006, с. 9–24; Богданець-Білоskalенко Н. І., 2015; 4).

Для реалізації задуманого Я. Чепіга використовував журнал «Вільна українська школа», у якому він і працював. Обіймаючи різні посади, залишався вірним своїй громадянській позиції: завідувач народної освіти Київського повітового земства (1917); інспектор початкових шкіл м. Києва (1918); активна участь у діяльності Наркомосу УСРР (1919); завідувач дошкільного відділу та секції дитячих будинків Київської губернської народної освіти (1920); заступник завгубсоцвиху Київщини (1921).

Паралельно, особливо, коли не погоджувався з політикою уряду, дослідник зосереджує свою увагу на створенні підручників. Предметом його досліджень і публікацій була діяльність учителя. Монографічна праця Я. Чепіги «Самовиховання вчителя» (1914) містить міркування вченого про призначення вчителя в суспільстві. Особливою рисою, якою має бути наділе-

ний учитель, – здатність до вдосконалення майстерності. Учитель, за Я. Чепігою, як взірець «загальнолюдських чеснот», має своєю працелюбністю сприяти розвитку й саморозвитку особистості школярів.

Яків Феофанович Чепіга активно вивчає досвід інших освітніх систем як вітчизняних, так і світових: «Школа й освіта на Україні» (статті 1917–1920 рр.), «Школа в Західній Європі й Америці» (1919–1920 рр.). Персоналії та їх погляди також стали предметом вивчення Я. Ф. Чепіги: П. Блонський, Ж.-Ж. Руссо, Ф. Рабле, Я. Коменський, Л. Толстой. Співпраця із КІНО (Київським інститутом народної освіти, 1920) стали предметом прискіпливого вивчення відповідних служб. Разом із колегами, з якими співпрацював (В. Дога, О. Дорошкевич, Г. Іваниця, Б. Манжос, К. Лебединцев, В. Помагайба та ін.), звинувачений у створенні антирадянської націоналістичної організації, що пропагувала націоналістичні погляди серед викладачів і студентів (Березівська Л. Д., 2006, с. 9–24). Драматичні й трагічні події переслідували Якова Чепігу майже впродовж усього життя: київський період (звільнення з УНДІПу з мотивацією «скорочення тематики»), білоруський (через хворобу), харківський (арешт за начебто участь в антирадянській націоналістичній організації та проведення терористичних актів проти керівництва партії і радянського уряду – засуджений до 10 років заслання).

Підсумковою працею для Якова Чепіги, де викладено роздуми, ідеї, напрацювання, досвід, став «Проект української школи» (1913). Власне в цьому програмовому документі-праці містяться твердження про запровадження природної школи, яка сприятиме духовному розвитку з ура-

хуванням народної культури; сформульовані основні вимоги до нової української школи: 1) у створенні її повинно брати участь усе українське вчительство; 2) школа має бути народною і відповідати інтересам народних мас; 3) важливо, щоб освіта була глибоко національною, рідномовною, відповідала душі й розуму народу, його культурному, соціальному та економічному розвитку; 4) школу слід будувати на індивідуальних підвалинах, які не порушують прав людини, вільного і нормального розвитку її фізичних і духовних сил (Чепіга Я., 1913, с. 36–37).

Аналіз документів, які регламентують побудову Нової української школи, здебільшого узгоджуються з тим, що закладалося концепцією (проектом) Якова Феофановича Чепіги ще в 1913 році. Виписані зі статті «Грунтовні принципи нормальної школи» імперативи та Концепція «Нова українська школа» засвідчують актуальність ідей педагога, узгоджуваність із нормами нової моделі освіти в Україні, принципами побудови співпраці з суб'єктами освіти, де сповідують людиноцентризм: дитино- й вчителецентризм. Співпраця суб'єктів освіти передбачає партнерські стосунки вчителів, дітей, батьків, громади. Деякі аспекти представлено публікаціями (Шуляр В., 2015, с. 185–190; Шуляр В., 2016; Шуляр В., 2014, с. 22–25; Шуляр В., 2017, с. 135–138).

Перспективним є виокремлення зі спадщини Якова Феофановича Чепіги імперативів національного виховання, підготовки вчителя, підручникотворення та ін.; репрезентація їх через матеріалізацію низки логіко-семіотичних моделей, які вибудовують на філософії тріадності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Березівська Л. Д. Він був одним із перших: Яків Феофанович Чепіга (Зеленкевич) (1875–1938) // Чепіга (Зеленкевич) Я. Ф. Вибрані педагогічні твори : навчальний посібник / упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – С. 9–24.
2. Богданець-Білоskalенко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Я. Ф. Чепіги в контексті історико-педагогічного процесу в Україні (кінець ХІХ – початок

XX ст.) : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Богданець-Білоskalенко Наталія Іванівна ; Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. – Умань, 2015. – 36 с.

3. Богданець-Білоskalенко Н. І. Освітньо-культурна і педагогічна діяльність Якова Чепіги в контексті розвитку історико-педагогічного процесу в Україні (кінець XIX – поч. XX ст.) : монографія / Наталія Іванівна Богданець-Білоskalенко. – К. : НВФ «Славутич-Дельфін», 2014. – 272 с.

4. Богданець-Білоskalенко Н. Проблема нової української школи у працях Я. Чепіги [Електронний ресурс] / Н. Богданець-Білоskalенко // Історико-педагогічний альманах. – 2013. – Вип. 2. – С. 27–31. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2013_2_7

5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 375 с.

6. Жертовність – визначна риса провідників в освіті періоду державотворчих процесів поч. XX ст. (в особах) / Оксана Бунчук // Наукові записки БДПУ. – Режим доступу: <http://bdpu.org/pedagogy/ua/>

7. Кант І. Критика практичного розуму / І. Кант ; [пер. з нім., прим. та післямова І. Бурковського ; наук. ред. А. Єрмоленко]. – К. : Юніверс, 2004.

8. Коджаспирова Г. М. Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова. – М. : Издательский центр «Академия», 2001. – 176 с.

9. Кравчун Н. Вплив діяльності видатних українських педагогів на формування організаторськопедагогічної концепції Я. Ф. Чепіги / Н. Кравчун // Витоки педагогічної майстерності. – 2012. – Випуск 9. – С. 102–106.

10. Моисеев Н. Н. Нравственность и феномен эволюции. Экологический императив и этика XXI в. / Н. Н. Моисеев // Общественные науки и современность. – 1994. – № 6. – С. 131–139.

11. Моисеев Н. Н. Современный антропогенез и цивилизационные разломы. Эколого-политологический анализ / Н. Н. Моисеев // Вопросы философии. – 1995. – № 1. – С. 3–30.

12. Ніколенко Л. Т. Теоретичні засади навчання і виховання молодших школярів у педагогічній спадщині Я. Ф. Чепіги / Лідія Тимофіївна Ніколенко : Дис... канд. пед. наук : 13.00.01. – К., 2000. – 200 с.

13. Новий тлумачний словник української мови: У 4-х томах. /Уклад. В. Яременко, О. Сліпушко. Т. 2 – Київ : вид. Аконті, 1998. – С. 185.

14. Словник іншомовних слів / Уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.

15. Сухомлинська О. В. Персоналія в історико-педагогічному дискурсі / О. В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес : нові підходи до загальних проблем. – К. : А. П. Н., 2003. – 67 с.

16. Філоненко М. М. Екологічне мислення як імператив розвитку особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наук. пр. ін-ту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. 2004. – Т. 7. – Випуск 2. – К. : Міленіум. – С. 176–183.

17. Чепіга Я. Ф. Ґрунтовні принципи нормальної школи // Вибрані педагогічні праці : Навчальний посібник / Упор., науковий редактор Л. Д. Березівська / Інститут педагогіки АПН України. – Харків : «ОВС», 2006. – 328 с. – С. 25–28.

18. Чепіга Я. Проект української школи. Передмова // Я. Чепіга / Світло. – 1913. – Кн. 1. – С. 36–37.

19. Шпильова Ю. Б. Значення екологічного імперативу для формування орієнтирів сталого розвитку суспільства / Ю. Б. Шпильова, М. В. Ільїна // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. – 2017. – Вип. № 24, ч. 1. – С. 8–11.

20. Шпильова Ю. Б. Сталий розвиток сільських територій України в умовах децентралізації влади: монографія / Ю. Б. Шпильова. – Київ : ПрофКнига, 2019. – 306 с.

21. Шуляр В. Валеологізація сучасного уроку літератури: імперативи Васи-

лия Сухомлинского и современных ученых // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия : Педагогика, психология. – 2015. – № 3 (22). – С. 185–190.

22. Шуляр В. Методичні імперативи сучасного уроку літератури: від теорії до практики (із досвіду роботи С. Островної і Н. Дрозд) : навчально-методичний посібник / В. Шуляр. – Миколаїв : ОППО, 2016. – 48 с.

23. Шуляр В. Спадщина професора Н. Волошиної і методичні імперативи сучасного уроку літератури / В. Шуляр // Українська література в загальноосвітній школі. – 2014. – № 1. – С. 22–25.

24. Шуляр В. Філософсько-освітні імперативи компетентнісно-діяльнісного уроку (заняття) літератури у вимірах Ніли Волошиної і Нової української школи / В. Шуляр // П'яті Волошинські читання. Творча майстерня Ніли Волошиної у перспективі філологічного простору Нової української школи : тези доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції 22–25 червня 2017 року м. Миколаїв. – Миколаїв : ОППО, 2017. – 152 с.

НОВАЯ УКРАИНСКАЯ ШКОЛА И ИМПЕРАТИВЫ ЯКОВА ФЕОФАНОВИЧА ЧЕПИГИ

*(по материалам статьи «Основопологающие
принципы нормальной школы»)*

Шуляр Василий,

*доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры теории и методики
языково-литературного и художественно-
эстетического образования
Николаевский областной институт
последипломного педагогического образования
ул. Адмиральская, 4-а, 54001, г. Николаев, Украина
vasyl.shuliar@moipro.mk.ua*

Школу создают дети, которые учатся, и родители, которые отдают своих детей в школу.

Яков Чепига

... определись в себе сам, проникнись осознанием морального долга, соблюдай его всегда и везде, сам отвечай за свои поступки; действуй так, чтобы твоё поведение могло стать всеобщим правилом.

Иммануил Кант

Автор статьи осуществил попытку выделить педагогические императивы наследия Я. Ф. Чепиги для учитывания их в формировании современного образовательного процесса. Определены дефиниции понятий «императив», «виды императивов», «педагогический императив», «методический императив», «методический императив субъектов литературного образования». Автор показывает, что осознание уроков прошлого поможет построить будущее. Один из продуктивных путей – исследование педагогических персоналий. Среди таких персоналий выделена фигура Якова Феофановича Чепиги.

Наследие Якова Чепиги стало предметом рассмотрения немногих исследователей, в частности: Лидии Николенко, Ларисы Березовской, Ольги Сухомлинской и др.

В статье представлены толкования понятий «императив», «экологический императив» и предложена обобщающая таблица с соответствующими дефинициями. Опре-

делены виды экологического мышления: наглядно-действующее; наглядно-образное; словесно-логическое. Учёные расставляли акценты по-разному. Эти акценты согласуются с позицией Иммануила Канта: категорический и гипотетический императив как разные характеристики сторон человеческого духа, состояния, поведения. Анализ работ позволил сформировать собственное понимание этих понятий. Объединяющим для этих двух понятий является понятие «норма».

Логико-семиотическая модель «Эколого-этическая стратегия формирования ноообразовательного ландшафта» соответствует ноологической стратегии и её элементам (телесная составляющая (тело) – психическая составляющая (душа) – духовная составляющая (дух); кордоцентрическая стратегия (человек – вселенная – культура); ноосферно-экологическая стратегия (здоровьесберегающая составляющая – природосоответствующая составляющая – экологическая составляющая). А также согласуется с «Императивами Новой украинської школи» и «Основными принципами нормальной школы» Я. Ф. Чепиги.

Итоговой работой для Якова Чепиги, где изложены размышления, идеи, наработки, опыт, стал «Проект украинской школы» (1913). Именно в этом программном документе-труде содержится утверждение о создании естественной школы, которая будет содействовать духовному развитию с учетом народной культуры; сформулированы основные требования к новой украинской школе. Принципами построения сотрудничества с субъектами образования в работах Я. Чепиги и Концепции «Новая украинская школа» выступают человекоцентризм: дето- и учительцентризм. Сотрудничество субъектов образования предусматривает партнёрские отношения учителей, детей, родителей, общества.

Перспективным, по мнению автора, является выделение из наследия Якова Теофановича Чепиги императивов национального воспитания, подготовки учителя, создания учебников и другое.

Ключевые слова: виды императивов; императив; методический императив; методический императив субъектов литературного образования; модель новой украинской школы; национальная школа; педагогическая норма; педагогический императив; экологический императив; Яков Чепига.

NEW UKRAINIAN SCHOOL AND YAKIV CHEPIGA'S IMPERATIVES (due to the article «Basic concepts of normal school»)

Shuliar Vasyl,

doctor of pedagogical sciences, associate professor,
Associate Professor of Theory and Methods
linguistic, literary and artisticaesthetic education
Mykolaiv In-Service Teachers Training Institute
4-a Admiralska Street, 54001, Mykolaiv, Ukraine
vasyl.shuliar@moippo.mk.ua

The author of the article identifies the Yakiv Chepiga's pedagogical imperatives to take them into account of the modern educational process. Such definitions as «imperative», «types of imperatives», «pedagogical imperative», «methodological imperative of the literary subjects» are clarified. The author demonstrates that the future is built when lessons from the past are learnt. A study of teachers' personalities is a productive way for it, for example the figure of Yakiv Chepiga is significant enough. The legacy of Yakiv Chepiga has been studied by few researchers, such as Lydia Nikolenko, Larysa Berezivska, Olga Sukhomlynska and others.

The article presents a concept understanding of «imperative» and «environmental imperative» and offers a summary table and relevant definitions. Types of ecological thinking are determined: visual-action; visual-image; verbal and logical. Scientists classify them in

different ways. But anyway these notions are consistent with the views of Immanuel Kant about different characteristics of a human spirit and behavior.

The core work of Yakiv Chepiga, where his thoughts, ideas, and experience were set out, was the «Project of the Ukrainian School» (1913). In fact, this program document contains statements about the natural school which promotes spirit development and a folk culture. According to the author, there are such promising directions for Chepiga's legacy research as national education imperatives, teacher training textbook creation etc.

The principles of cooperation between the key players of the learning process according to Yakiv Chepiga and «New Ukrainian School» Concept include human-centered approach, child-centred approach and teacher-centred approach. Cooperation involves partnerships between teachers, children, parents and the community.

Keywords: *ecological imperative; environmental imperative; imperative; literary subjects; methodological imperative; model of new Ukrainian school; national school; pedagogical imperative; types of imperatives; Yakiv Chepiga.*

REFERENCES

1. Berezivska, L. D. (2006). Vin buv odnym iz pershykh: Yakiv Feofanovych Chepiha (Zelenkevych) (1875–1938) [He was one of the first: Yakiv Feofanovych Chepiga (Zelenkevych) (1875–1938)]. In *Chepiha (Zelenkevych), Ya. F. & Berezivska, L. D. (Ed.). Vybrani pedahohichni tvory* [Selected pedagogical works]. Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kharkiv: «OVS» (ukr).
2. Bohdanets-Biloskalenko, N. I. (2015). *Osvitno-kulturna i pedahohichna diialnist Ya. F. Chepihy v konteksti istoryko-pedahohichnoho protsesu v Ukraini (kinets XIX – pochatok XX st.)* [Educational-cultural and pedagogical activity of J. F. Chepiga in the context of historical-pedagogical process in Ukraine (end of XIX – beginning of XX century)]. (Extended abstract of doctor's thesis). Uman. derzh. ped. un-t im. Pavla Tychyny (ukr).
3. Bohdanets-Biloskalenko, N. I. (2014). *Osvitno-kulturna i pedahohichna diialnist Yakova Chepihy v konteksti rozvytku istoryko-pedahohichnoho protsesu v Ukraini (kinets XIX – poch. XX st.)* [Educational-cultural and pedagogical activity of Yakov Chepiga in the context of development of historical-pedagogical process in Ukraine (end of XIX – beginning of XX century)]. K.: NVF «Slavutych-Delfin» (ukr).
4. Bohdanets-Biloskalenko, N. (2013). Problema novoi ukrainskoi shkoly u pratsiakh Ya. Chepihy [The problem of the new Ukrainian school in the works of J. Chepiga] // *Istoryko-pedahohichniy almanakh*, 2, 27–31. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2013_2_7 (ukr).
5. Bunchuk, O. Zhertovnist – vyznachna rysa providnykiv v osviti periodu derzhavotvorchykh protsesiv poch. XX st. (v osobakh) [Sacrifice is a distinctive feature of leaders in education during the period of state-building processes. XX century (in persons)] // *Naukovi zapysky BDPU*. Retrieved from: <http://bdpu.org/pedagogy/ua/> (ukr).
6. Chepiha, Ya. F. (2006). Hruntoivni pryntsyipy normalnoi shkoly [Fundamental principles of a normal school. In *Chepiha (Zelenkevych), Ya. F. & Berezivska, L. D. (Ed.). Vibrani pedahohichni pratsi* [Selected pedagogical works]. Instytut pedahohiky APN Ukrainy. Kharkiv: «OVS» (ukr).
7. Chepiha, Ya. (1913). Proekt ukrainskoi shkoly. Peredmova [Ukrainian school project. Preface]. *Svitlo*, 1, 36–37 (ukr).
8. Filonenko, M. M. (2004). Ekolohichne myslennia yak imperatyv rozvytku osobystosti [Ecological thinking as an imperative of personality development]. *Aktualni problemy psykholohii. Zbirnyk nauk. pr. in-tu psykholohii im. H. S. Kostiuka APN Ukrainy*, 7 (2), 176–183. K.: Milenium (ukr).
9. Honcharenko, S. U. (1997). *Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk* [Ukrainian pedagogical dictionary]. K.: Lybid (ukr).
10. Kant, I. & Yermolenko, A. (2004). *Krytyka praktychnoho rozumu* [Critique of practical

reason] (per. z nim., prym. ta pisliamova I. Burkovskoho). K.: Yunivers (ukr).

11. Kravchun, N. (2012). Vplyv diialnosti vydatnykh ukrainskykh pedahohiv na formuvannia orhanizatorskopedahohichnoi kontseptsii Ya. F. Chepihy [Influence of activity of outstanding Ukrainian pedagogues on formation of organizational and pedagogical concept of J. F. Chepiga]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti*, 9, 102–106 (ukr).

12. Moiseev, N. N. (1994). Nравственность i fenomen jevoljucii. Jekologicheskij imperativ i jetika XXI v. [Morality and the phenomenon of evolution. Environmental imperative and ethics of the XXI century]. *Obshhestvennye nauki i sovremennost'*, 6, 131–139 (rus).

13. Moiseev, N. N. (1995). Sovremennyyj antropogenez i civilizacionnye razlomy. Jekologo-politologicheskij analiz [Modern anthropogenesis and civilizational faults. Ecological and political analysis]. *Voprosy filosofii*, 1, 3–30 (rus).

14. Morozov, S. M. & Shkaraputa, L. M. (2000). *Slovnnyk inshomovnykh sliv* [Dictionary of foreign words]. K.: Naukova dumka (ukr).

15. Nikolenko, L. T. (2000). *Teoretychni zasady navchannia i vykhovannia molodshykh shkolariv u pedahohichnii spadshchyni Ya. F. Chepihy* [Theoretical principles of teaching and education of junior schoolchildren in the pedagogical heritage of J. F. Chepiga]. (Candidate's thesis). K. (ukr).

16. Shpylova, Yu. B. (2019). *Stalyi rozvytok silskykh terytorii Ukrainy v umovakh detsentralizatsii vlady* [Sustainable development of rural territories of Ukraine in the conditions of decentralization of power]. Kyiv: ProfKnyha, 306 (ukr).

17. Shpylova, Yu. B. (2017). Znachennia ekolohichnoho imperatyvu dlia formuvannia oriientyriv staloho rozvytku suspilstva [Significance of ecological imperative for formation of landmarks of sustainable development of society]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*, Vyp. 24, ch. 1, 8–11 (ukr).

18. Shuliar, V. (2017). Filosofsko-osvitni imperatyvy kompetentnisno-diiialnisnoho uroku (zaniattia) literatury u vymirakh Nily Voloshynoi i Novoi ukrainskoi shkoly [Shulyar V. Philosophical and educational imperatives of the competence-activity lesson (lesson) of literature in the dimensions of Nila Voloshin and the New Ukrainian school]. *Piati Voloshynski chytannia. Tvorchia maisternia Nily Voloshynoi u prospektsii filolohichnoho prostoru Novoi ukrainskoi shkoly: tezy dopovidei Useukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*. Mykolaiv: OIPPO, 135–138 (ukr).

19. Shuliar, V. (2016). *Metodychni imperatyvy suchasnoho uroku literatury: vid teorii do praktyky (iz dosvidu roboty S. Ostrovnoi i N. Drozd)* [Methodical imperatives of the modern lesson of literature: from theory to practice (from the experience of S. Ostrovna and N. Drozd)]. Mykolaiv: OIPPO (ukr).

20. Shuliar, V. (2014). Spadshchyna profesora N. Voloshynoi i metodychni imperatyvy suchasnoho uroku literatury [Shulyar V. Legacy of Professor N. Voloshyna and methodical imperatives of modern literature lesson]. *Ukrainska literatura v zahalnoosvitnii shkoli*, 1, 22–25 (ukr).

21. Shuljar, V. (2015). Valeologizacija sovremennogo uroka literatury: imperativy Vasilija Suhomlinskogo i sovremennykh uchenykh [Shulyar, V. Valeologization of the modern lesson of literature: the imperatives of Vasily Sukhomlinsky and modern scientists]. *Vektor nauki Tol'jattinskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pedagogika, psihologija*, 3 (22), 185–190 (rus).

22. Sukhomlynska, O. V. (2003). Personaliiia v istoriko-pedahohichnomu dyskursi [Personalities in historical-pedagogical discourse]. In *Istoryko-pedahohichni protses: novi pidkhody do zahalnykh problem*. K.: A. P. N. (ukr).

23. Yaremenko, V. & Slipushko, O. (1998). *Novyi tлумachnyi slovnnyk ukrainskoi movy: U 4-kh tomakh* [New explanatory dictionary of the Ukrainian language: In 4 volumes]. T. 2. Kyiv: vyd. Akonit (ukr).